

A HÁBORÚ UTÁNI SZLOVÁK LÍRA

A Z ÁLLAMFORDULAT hatalmas lökést adott a szlovák irodalom fejlődésének. A könyvek és a művek kikerültek zugaikból, a vidéki papok és tanítók, a kis ügyvédek és elkeseredett apróbirtokosok lefüggönyözött szobáiból, megjelentek a városi kirakatokban, a könyvtárakban és az iskolákban. A népújságok és az imakönyvek korszaka véget ért. Hviezdoslávot nem titokban olvasták többé. Megkezdődött az általános irodalmi élet; a hatalom hordozta és megragyogtatta a literatúrai. A turócszentmártoni központ kiszélesedett, a kézirnyomdák helyét átvette a rotációs. Az állam minden szellemi és anyagi eszközzel a művészet támogatására sietett, s gyakran szinte erőltette kifejlését, ami egyrészt természetesen üdvös volt fejlődésére, másrészt gyakran elindusztrializálta, túlméretezte és túlmérész lépésekre ragadtatta.

Az uralomra került baloldali irányzat művészi tradíció nélkül kezdte működését és rendkívül megkönnyítette a gyökértelen kísérletezéseket. Az államdíjakat másutt többnyire konzervatív írók kapják, Cseh-Szlovákiában, főleg az első időben, szinte az expresszionisták, a futuristák, a dadaisták számítottak hivatalosaknak és ők vágják zsebre a nagy díjakat. A szlovák költőket, akik addig eldugottan éltek megközelíthetetlen hegyeik között, s ha fiatalságukban esetleg át is rázta őket egy-egy európai hatás, a primitív életmód régen elfásította szellemüket, s nemzetük sorsán búslakodva írogattak elszomorodottan, — most százféle hatás és lehetőség, társadalmi újszerűség és gazdag élettapasztalat rohanta meg. Az öregeken az új szelek nem igen változtattak. Megmaradtak a nemzet dalosainak s az új, ami lelkivilágukba behullott, nem annyira az öröm, mint inkább a bosszú érzése volt, munkájuk célja régi törekvéseik betetőzéseként a népnek minél szélesebbkörű megnyerése lett s a nemzeti érzés, gyakran a túlhajtott nemzeti érzés, a sovinizmus, fölszítása.

A háború utáni idők első irodalmi korszaka az addigi szlovák irodalom apoteozisává vált. A lelkesedés, a remény, a tudás, a felszabadulás mámore, az ígélet földjének megpillantása, az addigi célok és törekvések nagy befejező akkordja. De a fiataloknak nem volt mit befejezniük. Ők a befejezés helyett a korlátlan új lehetőségek Amerikájának küszöbén állottak. A jövőbe néztek, nem a múltba. Szabadok lettek, s mint minden felszabadult, igyekeztek minél előbb átvenni a szabadok szokásait és ízlését. Tradíció és ellenőrzés nélkül szállották

meg őket az új eszmék, s nem csoda, ha ilyen körülmények között az öregek és a fiatalok közötti hagyományos szakadék különösen mély lett az új Szlovenszko szellemi életében. A fiataloknál főleg két hatás vált lényegessé: a nyugati és a keletről jövő. Nyugatról az elfinomodott és agyoncivilizált Európa jött, a technika, az intellektualizmus, a sport, a bár, a görl, az emancipáció, a dandyzmus s a sztoikus attitűdökbe menekülő fáradt bölcsesség, a modem misztika Augusztinus-előtti levegője. Franciaország és Amerika kultúrája kacsingatott át, sokszor a polgári Svájc, vagy Hollandia, de gyakran a weimári Németország felemás kultúrája is. Keletről az orosz hatás bontogatta szárnyát. Vajansky világlátésében az oroszokról álmodozott, most itt voltak, de mennyire másféleképpen, mint az öreg harcos gondolta! Az átlagnál jóval nagyobb mértékben terpeszkedett Szlovenszkon a kommunista kultúrbefolyás. Az ellenőrzés hiánya és a Magyarországból ideemigrált proletárvezérek tevékenysége elősegítette érvényesülését. Az út e bal-szármayon a proletáröntudat, a parasztfelkarolás, a munkásköltészet, a szociális líra, a polgári társadalom teljes negálása és a hipermodern formák ápolása felé vezetett.

Tíz évig tartott a harc a két gyökértelen tendencia: a nyugati eltúlzott és lélektelen utánzásá fajult „európaiasság“ és a keleti szabad-jára engedett forradalmi gőz között, míg az ellentét lehiggadt és fel tudott olvadni a szlovák irodalom legnemesebb tradícióiban, a népiesség magasabbrendű és újszerű formájában. Az Európa-majmolásból hamarosan kiábrándultak a fiatalok, s nyugati törvényszerűség szerint, valamint a szlovák ősiélek miszticizmusra hajló természeténél fogva, kikötöttek az új miszticizmusnál, amely gyakran határozottan katolikus vonásokat mutat és a nép felé tendál. A másik, a proletár mentalitás amúgyis a néphez vezetett, a paraszthoz, akit a szocialista költők hamarosan kénytelenek voltak az alig létező szlovák munkás helyébe helyezni. Az írók olyan platformon találkoztak, ami hasonlított a Stur-korszak népkultuszához, csak modernebb volt. Az újfajta szlovák irodalmi népiesség — táj- és emberszeretet — nem a német „völkisch“-mozgalomhoz hasonlít, inkább ahhoz a félszociális, félnemzeti parasztkultuszhoz, amely Szabó Dezső hatása alatt a háború utáni fogékony magyar fiataloknál alakult ki, s a szlovenszkoí magyarságnál a Sarló-mozgalomban érte el tetőpontját. A fiatal költők visszanyúltak az igazi szlovák tradícióhoz, a faluköltészethez, apáik földjéhez és lelkületéhez, a Sturizmushoz és elkanyarodtak a külsőleges idegen hatásoktól. Kiteljesedése ennek az irányzatnak Milo Urban „Élő ostor“ című regénye, a háború utáni szlovák próza mesterműve.

Annak ellenére, hogy a szlovák irodalom külső keretei a háború után hatalmasan kiszélesedtek, fejlődése nem volt könnyű. De szólnunk mindenekelőtt a kiszélesedett külső keretokról. Míg Hviezdosláv korában egy-egy szlovák könyv legfeljebb 800 példányban fogyott el, most 2—5000 példányban fogy, sőt többször elérte már a 10.000 példányt is. A feléledt túrócszentmártoni szlovák Matica, amely pompás új székházat és központi könyvtárt kapott, 2600 népkönyvtárt szerelt fel az országban kizárólag szlovák kiadványokkal. A nagyszombati katolikus Szent Adalbert Egyesület népkönyveit 80.000 pél-

dányban adja ki. Az államfordulat előtti 41 folyóiratból már 1925-ben 152 lett, 1934-ben 200. Egy szlovák napilap helyett ma kilenc van. A Matica 15 év alatt 15.000 irodalmi előadást és 1500 tanfolyamot rendezett Szlovenszko-szerte. A háború előtti átlagos évi 40 szlovák színelőadás helyett ma 40.000 van s az iskolák szokatlan intenzitással terjesztik a szlovák kultúrát.

A SZLOVÁK IRODALOM mégsem boldog. Szinte fogvacogva küzd egy régi-régi veszedelemmel, amely létét teszi problematikussá. A szlovák irodalomnak súlyos öfenntartási gondjai vannak. Tudjuk, hogy a szlovák nyelv későn vált irodalmi nyelvvé, — Bernolák kísérlete nem sikerült, s csak Stur teremtette meg az irodalmi nyelvet a gazdag népköltészet segítségrehívásával a múlt század derekán, — tudjuk, hogy a csehszlovák egység hívei kezdetől fogva fölösleges és kártékony differenciálódásnak tartották a nyugati szlávok két nyelvre, a csehre és szlovákra való bomlását. Az egységesítő kísérletek sohasem szűntek meg. Így volt a karlitzai biblia korában, később Kollár és Safarik pánszláv kezdeményezéseinél, Stur után az ötvenes évek sztároszlovák mozgalmában, a háború előtti realista és centralista hlászistáknál, — s így lett a háború után is, amikor a cseh nyelv és irodalom fölénye egyre nyomasztóbbá vált a Kárpátok vidékén. Többnyire nem erőszakos csehesítésről volt szó. A prágai központ remélte, hogy a szlovákok idővel önmaguk belátják a két irodalmi nyelv fölöslegességét ily kis területen és lassan-lassan beolvadnak a csehbe, természetesen úgy, hogy a cseh nyelv is sokat átvesz a szlovákból. Mindenféle kísérletek indultak meg e programún keresztülvitelére. A pozsonyi egyetem és a Safarik-Társaság a Czambel—Skultéty-féle nyelvtan és helyesírás megreformálásával igyekezett minél több bohémizmust becsempészni a szlovák nyelvbe s kiirtani onnan a magyar-német befolyást, valamint az északzempléni, líptói, árvái középszlovák nyelvjárás eddig alapvetőnek elfogadott s a csehtől merőben különböző sajátosságait. A szlovák nyelvet mindenek előtt a nyugati szlovák nyelvjárás pilléreire igyekeztek áttolni, Bemolák nyelvére, mert ez közelebb áll a morva-csehhez és segítségével az áthasonulás könnyebben következhetik be. Cseh tanárok, centralista politikusok, ügyes filológusok, zszurnaliszták, hivatalnokok, kereskedők, — a hivatalos nyelv kivitelezői, — nagy apparátussal láttak hozzá a nyelvi egyesítéshez, a csehsztövákizmus megteremtéséhez. Szemük előtt az elcsehesedett nagy szlovákok példája lebegett: Kolláré, Safariké, Vicéké, Stefaniké s a morva-szlovák származású Masaryké.

A munka kedvező mederben folyt, a nép, főleg a keletkezőben lévő középosztály, könnyen idomult a rokonnyelvhez, a politikusok többsége célszerűnek találta az egységesítést, a „felesleges választófalak lebontását“. Csak egyvalaki tiltakozott ellene vadul: a szlovák irodalom. A költők és az írók. Miért? Nemcsak szellemi kenyerüket féltették a csehszlovákizmustól, hanem érezték, hogy az új nyelv hatalomrakerülésével megbénulna kifejezőerejük s megszűnnének költők lenni. A cseh és a szlovák lélek közötti különbség, amely első-

sorban a nyelvben és az irodalomban mutatkozik meg, újra előtört. A cseh racionális nyelv és racionalista irodalom, amelyben az igazi, bensőséges líra a legújabb időkig nem foglalta el azt a központi helyet, amit más kis irodalmakban. A szlovák az érzelmek temperamentumos kifejezője, szenzitív és eruptív, amelyben a líra a leírt művészet alfája és ómegája. A csehek ebben nem látnak bajt: „Mi racionalisták vagyunk, ti az érzelmek emberei, ti megtermékenyítitek a mi irodalmunkat, mi a tiéteket, s tökéletes egész keletkezik, — mi a kivitelben, az idegen formák átélésében, az intellektualizmusban, a hatásokra való okos reagálásban vagyunk nagyok, irodalmunk szeizmográf, amely csodálatos finomsággal mutat minden szellemi áramlást és rengést, — ti nem törődtök Európával, mert ösztönösen alkottok, teremteni tudtok, mint az őslények. Ha mi vagyunk a tökéletes műszer, amely minden földrengést pompásan megérez, — ti magatok vagytok a rengés, egy kis eredeti áramlás, teremtés, zamat, alkotás, zabolázatlan erő, formátlan eredetiség, némi vulkanizmus, s a ti énetek nagyszerű lengésbe fogja hozni a mi tökéletes műszerünket, elsődleges irodalommá teszi eddigi másodlagos észirodalmunkat, s kultúrélmények helyett őslélményeket varázsol beléje.“

Mit felelnek e csábdalokra a szlovákok? „Helyes, mondják, de mi a mi formánkat kizárólag a saját nyelvünkön tudjuk kifejezni. Az, hogy ősköltők vagyunk, szoros összeköttetésben áll dallamos, más modulációs, puha és érzelmes nyelvünkkel. Nyelv és irodalmi alkotás szorosan összefügg. A kettőt — legalább egyelőre — nem lehet elválasztani. A cseh irodalmi nyelv egy hosszú racionális irodalmi mozgalom terméke s lírája is inkább „chanson“, mint „üed“. A szlovák nyelv érzelmes nyelv, érzelmeket kifejező. Évszázados fejlődésre volna szükség, amíg az átlényegülés megtörténhetik. S ha lehetséges volna is: mi nem akarjuk. A mi irodalmunkat nem filológusok teremtették, mint a csehet, hanem költők, vagy legalább azok a lelkes emberek, akik a népköltészet kincseit állították középpontjába. Az irodalmi ráció érvei nálunk süket fülekre találnak, mi költők maradunk. A cseh irodalmat észérvek irányítják és befolyásolják, úgy is néz ki. A szlovák irodalmat érzelmek irányítják, „ignorabimus“-ok, úgy is néz ki. Amint a szlovák csehül kezdett írni, elapadt vénája, s ha a politikában, a tudományban nagyot teremtett is, művészi képessége megcsappant s nem férközhetett a szlovák nép leikéhez, így Kollár, Safarik s a művészileg különösen fakó hlaszista mozgalom.“

A cseh és a szlovák nyelv háború utáni harcában fontos dátumot jelent 1932 május 12-e, a turócszentmártoni Matica nagy közgyűlése, ahol az ellentétek a feszült atmoszférában kicsattantak. A Vázny, Ulehla, Ivánka, Stefanek vezetése alatt álló csehesítő irány vereséget szenvedett és kivonult a Maticából. 130 szlovák költő és író tiltakozott a Vicék—Skultéty-féle nyelvtanújítás ellen és a Matica határozatot fogadott el a nyelv „szlovák szellemben“ való ápolására. A Matica és a 90.000 tagot számláló Szent Adalbert egyesület konfliktusba került a pozsonyi egyetemmel és a Prágához közel álló politikus-filológusokkal. A láthatáron Stur szelleme jelent meg, a nevezetes

közgyűlést bosszú, forró viták követték és a szlovák irodalom nagy fölkerekedését a bohemizálás ellen a szlovákok ma is „történelmi tettének nevezik. 1932 május 12-e fontos dátum lett a szlovák irodalomban: elgáncsolta a tervezett prágai „nyelvújítást“. Azóta elcsitult a harc, Prága egyelőre nem támad és nem tesz erőszakos kísérletet a szlovák irodalmi nyelv jogainak megkurtítására. Az időre bízza a megoldást. A szlovákok nyugodtan ápolhatják és fejleszthetik a nyelvüket, ámbár a bohemizmus a fegyverszünet ellenére fokozatosan hódít Szlovenszón, a meggyőződéses nyelvőrök nem kis bánatára.

Három év óta kitűnő folyóirat (a Slovenská Rec) küzd a szlovák nyelv jogaiért, eredeti zamatjáért és a bohemizmusoktól való megtisztításáért. Az 1932-es csatavesztés után Prága harci taktikája megváltozott. Nem a nyelv erőszakos megváltoztatásával igyekeznek a szlovák literatúrát beolvasztani a csehbe, hanem a közvetlen cseh szellemi és irodalmi hatásokon keresztül. Eltagadhatadan, hogy 1920 óta a cseh költők és írók egyre lényegesebben befolyásolják a szlovákokat s a saját képük szerint idomítják fejlődésüket. Az irodalmi iskolák, az irányok, az attitűdök, a divatok lassan egységessé válnak s ha egyelőre két nyelv marad is a köztársaságban, csak egy irodalmi élet, egyetlen irodalmi mozgalmasság. Különleges vizsgálati területünkön, a líránál maradva megállapíthatjuk, hogy a modern cseh lírikusok Bfezinától és Wolkertől Nezválíg egyre lényegesebb hatást gyakorolnak a szlovák poétákra s gyakran spekulatív és a természetől elszakadó költészetté fejlesztik művészetüket. Ennek a befolyásnak most születik meg a reakciója, a legújabb populista szlovák fiataloknál, de csak a jövő mutathatja meg, miképp tud a szlovák irodalom e belső beolvasztási kísérlet ellen védekezni.

A háború utáni szlovák irodalom hajója az előbb felsorolt három ellentétes tényező között bukdácsol tova: egyrészt számtalan új hatás ráncigálja jobbra-balra, másrészt előre lökik az új kitágult lehetőségek, harmadrészt vissza-visszafújja vitorláit annak a harcnak kavargása, amelyet hébe-korba nyíltan, többnyire azonban a fölszín alatt nyelvi létéért kell folytatnia.

A KISZÉLESEDETT lehetőségek között és az újfajta hatásoknak vagy nehézségeknek kitéve a szlovák irodalom elvesztette az egységes fonalat, amely a háborúig jellemezte. Megszűnt tisztán nemzeti költészet lenni, ahol a nemzetin kívül minden egyéb kísérletezés vagy megbecsüleen volt s iskolákra, világnézetekre bomlott. A líra többé-kevésbé eljátszotta vezető szerepét, ámbár az irodalom legfejlettebb ága maradt most is. Elsősorban benne nyilvánult meg a különféle világnézetekkel folytatott harc. A költők voltak azok, a puha középszlovák nyelvjárás lírai kifejezőképességének lelkes művelői, akik a leghevesebben tiltakoztak a csehszlovakizmus nyelvújító követeléseivel ellen (Rázus—Lukác) s így ők alkották továbbra is a tiszta szlovák irodalmi nyelv gerincét. Milo Urbán, a par excellence szlovák regényíró tevékenysége jelentőségben gyakran túlszárnyalta a lírikusokat, főműve az Élő Ostor, az eldugott szlovák falu 1917-es és

1918-as bonyolult életének bemutatásával chef d'oeuvre-je a háború utáni irodalomnak (habár önkéntelenül erősen emlékeztet az orosz Solochov „Csendes Donjának“ második kötetére és gyakran Szabó Dezső-hatásokat mutat), de az összkép megrajzolásánál és a szellemi háborgás bemutatásánál a líra — pars pro toto — továbbra is a legalkalmasabb objektumnak számíthat.

Áz államfordulat idejében a modem lírikusok közül egyedül Ivan Krasko oeuvre-je állt lezártan az olvasó előtt. Mellette legfeljebb a cseh származású Ivan Gall, Krasko előfutárja, érdemelt figyelmet, akinek intellektuális versei azonban nyomtalanul eltűntek az olvasók emlékezetében. De volt két költő, aki mintegy „útban volt“ és egyre határozottabban kopogtatott az ajtókon. 1915-ben tért vissza két fiatal szlovák evangélikus teológus hosszabb angliai tanulmányújáról: Martin Rázus és Vladimír Roy, s hazaérkezve egyre sűrűbben jelentkezett verseivel a szlovák folyóiratokban. A két fiatalember látta és átélte nyugatot, látta és átélte a szláv erő növekedését a világban és a nyugati szlávok kezdődő európai agitádóját, látta és átélte a szlovák nép és irodalom elhanyagolt sorsát. Mindkettő ezekből az alapélményekből indult úrnak költői pályáján, mindkettő a szlovák líra reformátorává vált, egyébként azonban egymástól merőben elütő egyéniség és más-más lírát teremtett. A lipcsei Rázus szegény, de erőteljes népi környezetből származott s világeletében impulzív, némileg meggondolatlan néptribun jelenség maradt. Vladimír Roy ősrégi és a tizenhetedik században Szlovenszkóra vándorolt hugenotta család sarja, anyja a Hurbánok szlovák intellektuell családjából származott. Finom kultúrember, aki öt-hat nyelven beszél, átélte a legtöbb európai irodalmat s elsősorban költő maradt mindvégig. A szlovák irodalom nehéz helyzetében a költők küzdők és művészek voltak, Rázus elsősorban küzdő, másodsorban költő, Roy örökké költő marad. Költészetük körülbelül úgy viszonylik egymáshoz, mint Ady és Babits költészete, de Rázusban semmi sincs Ady elfinomodottságából és széles belső skálájából, Royban kevés Babits fejlődőképességéből és lelki gazdagságából.

Az 1888-ban született Rázus erősen a Stur-iskolához, a külön szlovák mentalitást hirdető autonóm irodalomhoz tartozik. A népből jön, Samo Chalupka gyakorolta rá a legnagyobb hatást a régi szlovák lírikusok közül s Vajansky óva intette a cseh könyvektől. Viszont hamarosan kikerült a régi Turócszentmárton korlátok közé szorított csökönyös nemzeti irodalmából s át-átkacsingatott a hlaszisták radikális modernségére. Formailag a cseh Antonin Sova, valamint Prága nagy modem költője, Otokar Brezina hatott rá, de Petőfi szilajsága, Ady szertelen formája sem idegen tőle. Már pozsonyi teológus korában verekedett azokkal, akik nemzeti érzését bántották, de ugyanilyen verekedő kedvű maradt a háború után s politikai pártja ma a legintranszigenesebb szlovák autonómista pártok közé tartozik.

Verseiben nem az élmény ereje ragadja el, hanem a cél, amit maga elé tűz. Motívumainak legáltalánosabbja: az elnyomott szlovák nemzet. Érte harcol óriási temperamentummal, küzködve a for-

mával és a sorok belső harmóniájával. Modem és bonyolult, de minduntalan vissza-visszakerül az erőteljes népi ritmusokhoz s ilyenkor a legtökéletesebb. Martin Rázus az utolsó tisztán nemzeti szlovák költő, aki átvette Vajansky örökét s akinél a nemzet iránti rajongás minden mást háttérbe szorít, szerelmet, világnézetet. A háború alatt írt versei a legjelentősebbek, később egyre határozottabban a politika felé fejlődött. Három fontos verseskötete: „Ztichych i búrných chvíl“ (1917), „To je vojna“ (1919), „Hoj zem drahá“ (1919). Rázus az egyetlen szlovák költő, akinek költészete összeforr az államfordulattal: kötetei a szlovák irodalom legnagyobb lírai sikereit jelentik s rányomták bélyegüket az 1919—20-as évek szlovák szellemi életére. Egyik-másik verse közszájon forog, például a „Hoj, zem drahá“ című felszabadulási induló, amelynek refrénje azonos Petőfi Talpra magyarjának refrénjével („rabok voltunk mostanáig, de többé nem leszünk“). Rázus az utolsó szlovák költő, akinek verseiben szervesen megjelenik a szlovák élet és táj šturi panorámája: a Tátra villámai, a Kriván, az erdők dala, a Vág, a Duna, a szent szlovák föld. Mindez természetesen modernebbül és nagyobb költői temperamentummal kifejezve. Utána a szlovák líra elkanyarodott e tradíciós nemzeti tematikától, hogy 1930 után a szociális világnézetek tisztító-tüzén átesve, újszerűbben ismét visszakanyarodjék feléje.

Más költő Vladimir Roy, az európeér. Az ő költészete áll legközelebb a modem cseh irodalom egyik lényeges sajátosságához: az idegen formák átéléséhez és átvételéhez. Gyerekkorában legelőször Goethével ismerkedett meg, majd Byronnal, hogy a magyarokon, az oroszokon, az olaszokon át Baudelaire-nél és a francia szimbolistaáknál végezzen. Ha Rázus az utolsó nemzeti költő, Roy az utolsó univerzális szlovák lírikus, utána világnézetekre, politikára, iskolákra oszlik a líra. Ha Rázus egész energiáját beleveti verseibe s csak azért ír, mert másként nem szolgálhatja nemzetét, Roy rezignált ötvösművész, semmi több. Ha Rázus az impulzív Samo Chalupkára emlékeztet, Roy a Stur-iskola másik nagy lírikusára, a pepecselő és verseit elégető zseniális Jankó Králra. Roy tudatosan cselekszi azt, amit mintaképe, Ivan Krasko többé-kevésbé öntudatlanul cselekedett: dekadenskedik, szimbolikus formákat vesz át, újfajta miliőt. Kraskót a nyugati új irány csak meglegyintette, mint Adyt — s ez a kis szellő kihozta igazi lelkét, igazi temperamentumát, Roy tudatosan követi a nyugati mintákat s készen átveszi formanyelvüket.

Rázus És ROY képviselik a modem szlovák líra két szélsőségét, úgy, ahogy közvetlenül az államfordulat után megmutatkozott. Ugyanekkor egy másik szlovák költőpár is rányomta bélyegét a szellemi életre, de halaványabban, mint Rázus és Roy. Ugyancsak az öregebb generáció tagjai s a fiatalabbaktól szintén az különbözteti meg őket, hogy még nem differenciálódtak végérvényesen iskolákra és világnézetekre, mint a párt- és világnézeti költészetet úzó fiatalok. E mellékcsillagzat két tagja: Jankó Jesensky (1874, Turócszentmárton) és Stefan Kréméry (1892, Turócszentmárton). A közös születési hely bizonyos közös politikai mentalitást határoz

meg bennük, a tizennyolc éves korkülönbség lényeges különbséget eredményez költői eszközeikben és módszereikben, ők állnak legközelebb a hlaszistákhoz az államfordulat idejének költői közül, mert Rázus pozitívan (politikailag, temperamentumbelileg, tradíciójánál és érzésvilágánál fogva), Roy pedig negatívan (passzív természetével, humanizmusával és individualizmusával) eltér a századeleji szlovák élet gerincét alkotó mozgalomtól. Jesensky és Króméry hlaszisták a szónak abban az értelmében, hogy azonosították magukat a reformátorok radikális politikai eszközeivel. Jesensky a régi hlaszistákhoz állt közel, azokhoz, akik Kramár arisztokratikus orosz ideáljait még beillesztették a „nemzeti demokráciába“, Króméry már Masarykhoz, aki tisztára nyugati pedagógiai és kultúreszközökkel látott hozzá a nép standardjának emeléséhez. Nem csoda, ha mindketten — a többi hlaszistához hasonlóan — magas közjogi állásra tettek szert s míg Krasko az államfordulat után csendes ember maradt, Roy szelíden, Rázus duzzogva megelekedett egy-egy gyenge vidéki evangélikus papsággal, Jesensky zsupán és országos alelnök lett, Króméry a kulturális nagyhatalommá nőtt turócszentmártoni Matica irányítója. Többek között ő vezette be a modern szlovák lírába a két legerősebb új oszlopot, Lukácot és Smreket.

E KÉT FIATALEMBER oeuvre-je a háború utáni idők jegyében áll már. A szlovákok háború előtti fejlődése — elsősorban Hviezdosláv — legfeljebb kultúrelmény számukra, de ösélényei függetlenek a nemzeti sors hányódásától. Vannak hazafias verseik s bizonyára a szívükön viselik a szlovákság sorsát, aminek gyakran kifejezést adnak, de költészetük gerincét fölszabadították a politika gyámkodásától és áttolták a személyes élmények síkjára. Intenzíven, újszerűen, egyénien dalolnak, a szlovák nyelvet emancipálták a földrajzi kellektől s ha szavaik nem is változtak meg, mondanivalójuknak modernebb szófűzést tudtak adni. Viszont a szlovák tradíciókhoz köti őket az a jellemző körülmény, hogy különféle lelki viszontagságok után minduntalan és egyre határozottabban visszasóvárognak a szlovák vidékre, a nép közé, a gyönyörű tájakra, a primitív jóság szinte rousseau-i világába. Sok versük van, amely bonyolultsága és modernsége ellenére emlékeztet a trávnicák struktúrájára. A cseh lírai fejlődéshez közelebb esnek, mint elődjeik, ami érthető, hiszen Prága lényeges szerepet töltött be neveletésükben (Smrek Prágában is él). De középszlovák irodalmi nyelvükhöz szigorúan ragaszkodnak s míg a cseh líra egyre határozottabban városi líra lett, a két modern szlovák költőnek vidéki nosztalgiája van, amiért szeretik is őket prágai centralista irodalomkritikusok (Norr) „regionistáknak“, „ruralistáknak“ bélyegezni.

A „kis falusi házak“ mentalitása leggyakrabban csak vágyak formájában nyilvánul meg a két fiatal költőnél. Egyébként Lukáinál a kor, de főleg az örök lélek problémái és bonyodalmai kavarnak a mélyben, Smreknél a modern élet vitalizmusa áll előtérben. Lukái demonikus, Smrek szerafikus költő. Lukáé Istennel, Franciaországgal, a szerelemmel viaskodik, baudelaire-i attitűdjei vannak s a leg-

szabadabb verstől a szigorúan zárt forma felé fejlődik, miközben belső formája egyre sűrűbbé és egyénibbé válik s a költő egyre jobban problémákat érző filozófus-költő lesz. Smrek harmonikus lélek, Istennel, Franciaországgal, a szerelemmel játszik, de úgy, hogy önkénytelenül a lényegre tapint, villon-i attitűdjei vannak, mindig lendületes, s szeret naiv maradni kifejezéseiben. A két költő egyike sem hull be az izmusok skatulyáiba, ami annyira divatos a cseh lírában s fejlődési útjuk a különböző hatásból kivezet a szabad egyéni forma felé.

Emil Boleslav Lukác 1900-ban született, a középiskolában még magyarul verselt, de Rázus költeményeinek olvasása meghódítja a szlovák irodalom számára. Fejlődésének kezdetén három költő hatott rá: a magyar Ady, a cseh Brezina és a szlovák Krasko, később Paul Claudel nyeri meg Franciaországban. Első kötete („Spoved“ 1922) a szabadvers és a szertelen ritmus tobzódása. Ekkor kiutazik Párizsba. Mennyire más a hatás, amit a francia főváros a fiatal szlovák költőre gyakorolt, mint amit húsz évvel előbb Adyra gyakorolt! Adyt a párizsi élet, a nagyváros lüktetése, a fény, a vitaizmus kápráztatta el, Lukácó lassan-lassan beleszédül a francia neokatolicizmusba, a claudeli komor atmoszférába, az istenkeresésbe és a jammesi odaadásba. De Ady is, Lukác is egyek abban, hogy a Szajnától a Dunához vágyódnak (Lukác második kötetének dme: „Duna és Szajna“), a hazai tájra, a vidéki életbe. Párizsban és Párizs után viaskodik Lukácé a leghevesebben Istennel. Míg Isten a szlovák költészetben eddig az elhagyatott nemzet istene, egyetlen reménysege volt, Lukácónál már személyes élmény, vitatkozó partner, a lelki pátosz kulminációja. Hazatérve, lírájában a szerelem problémája válik uralkodóvá, majd visszakanyarodik a néphez és a szociális problémákhoz („Spev vlkov“). Lukácó viaskodik verseivel, nehezen építi őket, formájuk örökké probléma számára. Eruptív leikéből ki-kitörnek az érzelmek, de a gomolygó, fülledt lelki atmoszféra fölött hideg, parancsoló ész trónol s a forró szív és a logikus fej vitájából sok örök emberi konfliktus származik. Lukácó költészetének alaptónusa ugyanaz, mint Hebbelé: küzdelem a harmóniáért. Nehezen találja meg, még leginkább a szlovák líra régi tradícióiban, ott, ahol a Stur-iskola költői önkénytelenül megtalálták: a népnél, az otthonban. A szlovák fiatalok ma Lukácot tartják a legnagyobb szlovák lírikusnak, hatása is a legszámottevőbb. Szeretik benne, hogy tiszta és emberi marad és mentes az élet külső sallangjaitól. Tudják, hogy lelkében Dosztojevskij-szerű harcok zajlanak le. Nehéz analógiát találni Lukácé költészetére már azért is, mert állandóan fejlődik, örökké változik, keres és viaskodik. Versei között nem egy megrázó erejű alkotás van.

A modern szlovák líra másik pólusát az 1898-ban született J á n Smrek jelenti, ő a szerafikus költő, a jókedvű, aki bátran benyúl a „telt emberéletbe“, néha villoni szertelenségbe csap, néha Marius-féle nosztalgijája van a nyílt tengerek iránt, de végül, fejlődésének csúcspontján, Ő is visszatér a szlovák milióbe s „bánja, hogy felcserélte szalmatetős házait más országokkal, ahol lénye elfajzott“. De nem nagyon bánja. Ez a költő tele van vitalizmussal s a könnyű rímek mestere, tele van lendülettel (jellemző, hogy „Elán“-nak hív-

ják Prágában megjelenő irodalmi folyóiratát), nem vesz túlkomolyan semmit, a szerelmet sem, pedig mély erotika fűti át, nem veszi túlkomolyan a tengert sem, pedig a hajós- és a tengerészmotívumok egyre visszatérnek verseibe, nem veszi tragikusan a várost sem, pedig szereti mint nőélményeinek dekoratív keretét, — talán csak a lelkében szunnyadó népi nosztalgiák előretörésekor érzékenyedik el mélyebben. Verseinek formája merő ellentéte Lukác szigorúan zárt formáinak. A könnyű ritmus jellemzi őket, amikor sorait megszabadítja a szabályos rímek nyűgétől. Sok „chanson“-szerű van bennük (Kästner-, Ringelnatz-szerű), de nem ironizál és nem destruál, ellenkezőleg tele van „vígsággal és nevetéssel... optimista, naiv. A népdal formája vonzza, kötetében tizenöt „dal“ című verset találunk, de dalai nem mélabúsak, inkább gyors ritmusban pattogók és vígak. Elvárosiasodott dalok ezek.

Lukács, a tragikus fülledetségű lélekkel viaskodó szigorú költő és Smrek, a szárnyaló lélek mozartos lendületű dalolója jelenti a háború utáni szlovák líra két kiemelkedő típusát. Nyelvileg is ők adták a legtöbbet az önállóan fejlődő szlovák irodalomnak s ha elkanyarodtak a líra nemzeti hagyományától, a népi hagyományhoz hűek maradtak. Hatásuk jelentős, a legtöbb fiatal szlovák lírikus az ő nyomdokaikon indult útnak. Nem elemezhetem itt részletesen a legfiatalabb szlovák lírai generáció tagjait, Lukác és Smrek körülbelül jelzik az irányt, amerre haladnak. A fiatalokban — s ez az utóbb említendő szlovák osztályköltészet hatása — talán jobban domborodik ki a szlovák földhöz, a paraszthoz, a nép szociális követelményeihez, a tájjelekhez való visszakanyarodás, mint a tisztán individualista és az 1922—1930-as évek Európa-járásába ágyazott Lukácsnál és Smreknél. Fiatal költőpár, amely egyre határozottabban a nép és a föld felé fejlődik, — mintha párhuzamosan futna a Szabó Dezső hatása alatt kifejlődött szlovenszkoji magyar Sarlós-mozgalommal, — az 1903-ban született Jozso Niznansky és az 1905-ben született František Heékó. Verseikben paraszti származásuknak és az anyaföld szeretetének valóságos apoteozisát írják meg. Érdekes, hogy mindketten Nagyszombat vidékéről származnak, a leggazdagabb, erős és önérzetes szlovák parasztság birodalmából. Az izmos tehetségű Niznansky-nak szélesen bugyogó szabadverseiben tragikusan ütközik össze a városi aszfaltvilág az egészséges falusi élet mentalitásával. Heékó „Kivándorlóidnál ugyanez az eset: a föld és a nép szeretetének valóságos Sturi hangjai születnek meg az anyaföldtől elszakadtak nosztalgiájában s gyakran újra előkerülnek a régi nemzeti motívumok. (A Tátra, a Vág). A modern szlovák asszonylira legkimagaslóbb képviselője M a š a H a l a m o v á (1908), aki a Tátra alatti községekben énekelte legszebb dalait s ugyancsak beletartozik a szlovák lírai fejlődésnek abba az irányzatába, amely egyre jobban visszakanyarodik az apák felfogásához. Klasszikus formájú, tiszta, melodikus verseit a szlovák művelt osztály igen szereti: a költőné „Dar..“ című verseskötete egyike volt a háború utáni líra legnagyobb sikereinek.

A reflexív (és öregebb) Valentin Beniák távolabb áll balladisztikus verseivel e fejlődéstől, a római patríciusok kertjeiről

daloló Vladimir Rolkó ugyancsak elefántcsonttoronyban él, de a többiek a nép felé vezető úton haladnak. A huszonnégy éves korában tudóvészben meghalt Andrej Guoth (1906—1929) fokozza a néphez való visszatérés folyamatát, amennyiben oeuvre-je, a Sarló fejlődéséhez hasonlóan, a Szabó Dezső-féle paraszt- és nép. rajongásból hamarosan átmegy a szociális osztályköltészetre. Andrej Zarnov (1903) bizonytalan verseivel, amelyekről nem tudni, egy rég letűnt világot álmodnak-e vissza, vagy újat kívánnak, ugyancsak a szociális tendenciájú líra felé mutat. (A költő versei miatt többször összetükközésbe került a hatóságokkal.) Teljesen az osztályköltészetbe torkolt az Amerikában született Frano Král (aki azonban 1931-ben kiadott „Balt“ című kötetével már másfelé fejlődik) és Ilja Marku. A legtöbb fiatal név a szlovák osztályköltészet hatását mutatja, a proletár líráét, amelynek két vezető alakja Jan Rob Poniöan és Laco Novomesky.

A SZLOVÉNSZKÓI szellemiséget 1920 és 1930 között átrázó hatások terén vezető szerepet játszott a szovjetorosz hatás. Tíz évig jóformán semmi nem gátolta a moszkvai formák és tendenciák terjedését, amelyek főleg két előretolt központon: Berlinen és Prágán át érkeztek Szlovenszkóra. Sehol nem vertek oly mély gyökeret, mint a fiatal szlovák és a fiatal szlovenszkói magyar intellektueleknél. Mi lehetett ennek a feltűnő elterjedésnek az oka? Egyrészt talán az, hogy a szlovák köznép a felszabadítás után sem találta meg a kívánt boldogságot a nemzeti formában s így eltávozott tőle, másrészt a Szlovenszkóra jött magyarországi kommunista emigránsok intenzív munkája, harmadrészt a nemzeti és a művészeti tradíciók gyengesége, ami megkönnyítette a fiatalok letérését a megfelelően ki nem épített polgári vonalról, negyedrészt a túlzott szabadság és az ellenőrzés hiánya a fiataloknál, akiket kényelmesen megnyerhettek az agitátorok, ötödrészt a nevelés baloldali rendszere, hatodrészt a régi rokonszenv, amely a szlovákokat az orosz formához fűzte, a legmodernebb orosz irodalmi formákhoz is (nyelvileg sem túlnagy a különbség az oroszok és a szlovákok között), végül a nép visszamaradottsága, háttérbeszorítása és leszegényedése, ami elkésérítette a néptől még el nem szakadt és külön kasztot nem alkotó intellektueleket. Az elmúlt évtized szellemi káoszában nem csoda, hogy a szélső baloldal világnézete aránylag erősebb irodalmi gyökereket verhetett Szlovenszkón, mint másutt, komoly, központi mozgalommá válhatott, szinte félhivatalossá, amely széles bázisra épülhetett és élet-halálharcot vívhatott a polgári formával, míg egy közös platformon, a néphez, a tájhoz, a paraszthoz való visszatérés őturi területén újból találkozni kezdett vele. Smrek, Lukái, de főleg a fiatal „polgáriak“, Heiko, Niznansky, visszatérnek a röghöz és követelik a nép jussát, de ugyanerre a leszeliült érzelme-sebb és színesebb területre kalandoznak vissza a szociális költők is, főleg Frano Král és Laco Novomesky.

Az intellektuális és művészeti kommunizmus a magyar fiataloknál a késői Sarló csoportja köré kristályosodott, a szlovákoknál a „Dav“ folyóirat köré. A „Dav“-mozgalom számos előfutárból született:

a még Budapesten 1919-ben alapított „Mladé Slovensko“-ból s a prágai első „Svojet“-ból. A „Dav“ 1925-ben és 1926-ban, tehát első éveiben, tisztára irodalmi folyóirat volt, később politikai orgánummá vált, a néphez kívánt eljutni és kommunista agitációt fejtett ki. Ekkor már két fiatal pozsonyi kommunista ügyvéd irányította: Vladimír dementis és Dano Okáli. A folyóirat hatása az intellektuális körökben ma gyengül, az írók elhagyták, s irodalmi harcok már nem tombolnak körülötte.

A szociális líra két jelentős szlovák képviselője az 1902-ben született Jan Rob Ponican és az 1904-ben Budapesten született Laco Novomesky. Költészetükről, különösen az előbbinél, szlovák szempontból nem sokat mondhatunk, mert pontosan beletartoznak az osztályköltészet nemzetközi csoportjába, ugyanazt dalolják és ugyanúgy, mint a német, az orosz és az 1919-es magyar kommunista költők. Poničan lassan el is hallgatott és felszívódott a politikai mozgalomba, Novomesky, az erősebb tehetség, a szlovák lírai populizmus felé fejlődik. A forradalom szlovák poétáira a szovjet-orosz költők közvetlenebbül hatottak, mint másokra, s a cseh Wolker mellett főleg az orosz Jeszenin állt hátuk mögött, de Ponicannál a német Bacher és Toller is. Politikai szerepükről itt nem beszélhetünk. Irodalmilag sok újat hoztak a szlovák lírába, főleg a felszabadult dikció és a felszabadult alsóbb nyelv terén, mint mindenütt a forradalmi költők. Az irodalom szerintük is csak eszköz, amely a célt, a forradalmat és a proletár-diktatúra eljövételét szolgálja. A naturalista hang, a szándékoltan köznapi és gépszavakkal telt fogalmazás, a nyomor pátosza, a jobb jövőbe vetett remény lendülete, a harag és gyűlölet a polgári társadalom iránt, szabályosan fellelhető verseikben. Ponican a politikusabb. Akármiből indul ki, a szerelemből, avagy „a leányka szép hajából“, a társadalom elleni kirohanásoknál végzi. Mindenesetre tehetséges költő, aki akkor, ha nem agyonpolitizált, szép, idillikus hangot talál újfajta érzelmei leírására. („Levél a börtönből.“) Novomesky nagyobb súlyt helyez a művészi formára és tisztaságra, mint Poničan. Ő a szovjetirodalom charkovi határozatai értelmében is költőnek nevezhető: versei nem a lírában szokatlan szavak halmozásából állanak, nem a propaganda ritmikus prózái, agitáló szavaló kórusok, hanem tényleg a művészi felemelkedés termékei, lelkes és magasrendű érzelmek kitörés az író előtt magasztosnak látszó célok jegyében. Egyébként a cél nála nem szentesíti az eszközt, ellenkezőleg: a nemes és a tiszta eszköz, az igazi erkölcsös költészet szentesíti a célt, a jobb világ, az új világ eljövételének óhaját. Verseiben sok a zeneiség, a ritmus, a tisztaság, s nem túl sok a tendencia. Ponican rétor, Novomesky muzsikus. Az utóbbi motívumai gazdagabbak, személye gyakran előtör a kulisszák mögül s teljesen egyénien hat melankóliája. Legújában elkanyarodik régi tendenciájától, s csaknem ugyanolyan fejlődést fut be a szlovák literatúrában, mint a magyarban Kassák Lajos.

Ő is igazolja a tételt, hogy a legmodernebb szlovák líra kezd egy közös síkon, az újfajta népiesség síkján találkozni. Ezzel a megállapítással befejezhetjük fejtegetéseinket.

SZVATKÓ PÁL

II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKEZETE HALÁLÁNAK 200 ÉVES FORDULÓJÁRA

ERHÉTSZÁZHARMINCÖT ÁPRILIS 8-ÁN, Nagypéntek hajnalán fejezte be hányatott életét hazájától távol egy nagy magyar, akit kortársai fellépésekor a nemzet megmentőjeként üdvözöltek. Élete magyar élet, sorsa magyar sors volt. Fényesen magasra ívelő pálya után a számkivetésbe, megaláztatásba való lassú süllyedés; nagyfelelősségű, országot mozgató, történetet irányító aktivitás után — tétlenségre kárhoztatott, szereptelen passzivitás s a pálya végén magárahagyatottság, csendes tragikus kimúlás.

„A nemzetek történelmi helyzetét“ — Ravasz Lászlónak egy bölcs mondását idézem — „nem haderejük, vagyonuk vagy politikájuk szabja meg, hanem a bennük szunnyadó erkölcsi erő, a Lélek kozmikus energiája.“ A kuruc felkelés helyzetét a magyar történetben nem Rákóczinak — katonai erények és gyarlóságok keverékét mutató — hadserege, nem az ország napról-napra pusztuló vagyona és nem a fejedelemnek és tanácsadóinak politikája szabta meg, hanem a nagy nemzeti megmozdulásban szunnyadó erkölcsi erő és Rákóczi lelkének kozmikus energiája.

A fejedelem pályafutása olyan ember viszontagságos és megpróbáltatásokban gazdag életének története, aki nem született katonának, még kevésbé lázadónak és sorsa mégis olyan nemzeti ellenállás szolgálatába sodorta, amelynek élén fegyveres kézzel kellett hadat viselnie koronás királya ellen. Tíz éves korában ismerte meg először a háborút, hősl elkü anyja, Zrínyi Ilona oldalán, Munkács ostroma alatt. Az ágyúszót rövid idő múlva kolostori csend követte életében, majd a neuhausi, prágai stúdiumok után, külföldi utazások s a bécsi udvari élet zajos külsőségei töltötték be a fiatal Rákóczi életét. Hazájától távol, idegen környezetben neveltetve, lelkileg is eltávolodott attól s amikor esküvője után végleg letelepedett nagysárosi várában, — itthon, még ruhájában is idegenül — ugyanazt a feudális, nagyúri életet élte, mint Bécsben és külföldi utazásai alatt. A haza nyomorúságos állapotát még nem ismerte, királyának hú alattvalója volt s amikor a tokaji lázadás megindító neki szánták a fővezéri tisztet, ez elől a kétes értékű megtisztelés elől sietve menekült Bécsbe, hogy a felségárulásnak még a gyanúja alól is tisztázza magát. A nyugtalan Rákócziak, vértanú Zrínyiek, Frangepánok vére még szunnyadt ereiben, de Bercsényinek már nem nagy fáradságába került megismertetni vele a haza siralmas állapotát

s előkészíteni a minden szépért s jóért, igazságokért és ideálokért lelkesedő fiatal főurat arra a feladatra, amit a Gondviselés neki szánt.

Amikor Longueval árulása a bécsújhelyi várkastély börtönébe juttatja és onnan Lengyelországba menekül, sorsa már eldőlt. Az az örökség, amely a Rákóczi névhez nemcsak anyagiakban, de hagyományok és történelmi predesztináció révén is fűződött, súlyosan nehezedik vállaira s megállás nélkül taszítja, vonja őt tovább azon az úton, ahol végül a szabadságért felkelt nemzet élére sodródik.

1703 június 16-án megindítja háborúját. Nem Lipót, még kevésbbé József császár személye ellen, — hiszen különösen József neki jóbarátja volt s a magyarok jogos kívánságait hajlandó lett volna teljesíteni — hanem a bécsi udvar végzetesen gyászos magyargyűlölő s a nemzetet lenyűgözni kívánó rendszere ellen. A nem rebellisnek született, szelídlelkű, inkább a tudományokért és művészetekért, mint Mars hadisten mesterségéért rajongó Rákóczi sereget teremt semmiből. Ösztönös szervezőképességével, személyének, vagyonának önzetlen latbavetésével a hadjárat alatt szüntelenül azon fáradozik, hogy toborzott néphadseregét a nyugati reguláris seregek színvonalára emelje, mert már első nagy csatája után (Nagyszombat, 1704 december 26) felismerte azt, hogy háborúját enélkül eredményesen és győzelmesen nem fejezheti be. Isteni küldetésének hite, hivatástudata hatalmasan kifejlődik, emelkedett gondolatvilágára támaszkodó kötelességtudása olyan energiákat és képességeket szabadítanak fel benne, amelyeket eddig sem ő, sem környezete nem ismertek. Bercsényi és a haza sorsát szívükön viselő főurak Rákóczit származása, helyzete, nevének varázsa miatt emelték a felkelés élére s talán nem is vártak tőle egyebet, mint hogy olyan nagy tekintéllyel, széleskörű összeköttetésekkel bíró reprezentatív vezér legyen, akivel elsősorban Franciaország s talán más külső hatalmak is szívesen kötnek szövetséget.

És íme, a nem katona Rákóczi — egészen jó hadvezérré vált. Az elmélyedésre hajlamos, zárkózott filozófus — sokfelé tekintő, nagy külpolitikai terveket kovácsoló diplomatává, a feudális nagyúr — legutolsó talpasának, legnyomorultabb jobbágyának sorsát is melegen szívén viselő államfővé fejlődik. S ha életpályájának ezeken a magaslatain mégsem tudott annyit elérni, mint amennyit megérdemelt volna, annak okait a külső körülményeken kívül egyéniségben rejlő gátlásokban kell keresnünk. Mint hadvezér erélytelen, engedékeny, — mint diplomata túlságosan jóhiszemű volt, mint államfő munkatársait, cselekedeteiket, mulasztásaikat túlságosan elnéző módon ítélte meg és sokkal többet hallgatott jó szívére, mint kellett volna.

Az a feladat, ami a magyar felkelés élén reá várt, olyan mérhetetlenül súlyos volt, hogy annak megnyugtató megoldására még egy — Rákóczinál sokkal nagyobb kvalitásokkal bíró államfő-hadvezér sem lett volna képes. Háborúját azzal az elgondolással és abban a biztos tudatban indítja meg, hogy azt csakis külső segítséggel lehet győzelmesen befejezni. Rákóczi minden illúzió nélkül szemlélte az eseményeket, a magyar nemzet teljesítőképességét, toborzott néphadseregének harcértékét s hamar felismerte azt, hogy bármilyen létszámú sereget sikerül is neki összetoborozni, az mégsem lesz elég erős és ügyes ahhoz,

hogy Savoyai Eugen harcedzett, tanult és kitűnően vezetett seregrészeit maga erejéből döntően megverje. A hadjárat alapvető stratégiai gondolata tehát a szövetséges francia hadsereggel (illetve annak valamelyik, Magyarországhoz közel operáló szövetségesével) való egyesülés volt. A győzelmet csak úgy tudta elképzelni, hogy a kuruc sereget az ország nyugati határai felé vezeti és Bécsset fenyegeti ugyanakkor, amikor francia szövetségese nyugat felől szintén közeledik Bécs felé.

Ez az adott helyzetben kétségkívül legindokoltabb és legcélravezetőbb stratégiai terve sohasem valósulhatott meg. Rákóczi vakon bízott a francia segítségben s nem vette észre azt, hogy XIV. Lajosnak a magyar nemzeti mozgalom nem volt létkérdés s a magyarországi harcok színterét mindvégig csak mellékhadszíntérnek tekintette. A döntést a spanyol örökösödési háború hosszú tartama alatt a franciák és szövetségeseik sohasem Bécs közelében keresték. Nekik Rákóczira csak azért volt szükségük, hogy a Habsburg-házat keleten némileg foglalkoztassa. Állításom igazolására szolgáljon e helyen csupán egy egykorú diplomata, Ferriol márki konstantinápolyi francia követ leplezetlen őszinteségű megjegyzése: „Mindaz, amit a magyarok rosszul csináltak, a maguk kárára volt, amit pedig jól végeztek, — nekünk vált hasznunkra.“

Nem akarjuk kisebbiteni XIV. Lajos Rákóczinak nyújtott segítségét, mert az tagadhatatlan, hogy a fejedelem francia tisztjei, különösen műszaki és tüzér szakemberei, valamint kevésszámú, de harcedzett francia csapatai derekasan megállták helyüket és a magyar nemzeti ügynek nagy szolgálatot tettek. De a küzdelem oroszlánrésze Rákóczi magyar seregének vállain nyugodott. Ez a sereg a nyolc évig tartó hadakozásban, illetve annak egyes, kisebb-nagyobb ütközeteiben, a katonai erények, egyéni vitézség, önfeláldozás és használhatóság sok szép példáját mutatta, de nem volt alkalmas eszköz döntő, nagy csaták megvívására és nagyvonalú stratégiai tervek következetes végrehajtására. Rákóczinak nem sok öröme volt hadvezéri életében, ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy alvezéreiről, seregéről leveleiben és emlékirataiban rendszerint pesszimisztikus hangon nyilatkozik. Élet-halál harcot kellett vívnia a nemzeti szabadság eszméjéért, de elgondolásai-
ban, tervei végrehajtásában alvezéreiben nem sok támaszt talált. Szófogadatlan, önféjű tábornokai legszebb terveit elgáncsolják, megnyír-
bálják, csapatai az első vitéz nekilendülés és siker után fosztogatni kezdenek, nagy vereségek után széjjeloszlanak s nehéz őket újból összetoborozni.

Nem csodálkozhatunk azon, ha Rákóczit veleszületett zárkózott természete a sok kudarc láttára még magányosabbá tette. Életének legsúlyosabb időszakát társtalanul, lelkileg is magárahagyatva kénytelen végigélni és végigküzdeni. Házaselete nem boldog. Feleségével az egész felkelés alatt csak rövid időre találkozik és az a száműzetés hosszú éveiben sem volt vele. A fejedelemasszony lelkivilágában a magyar kérdés alig kapott helyet. A magyarok szabadságharcát kívülről, csupán házának dinasztikus érdekei szempontjából szemlélte több-kevesebb érdeklődéssel; férjének fenkölt gondolkodása, magyar lelke és a magyar szabadságeszme számára mindvégig idegen fogalmak maradtak.

RÁKÓCZIT kora sem értette meg, csak ösztönösen érezte személyének elhivatottságát. Bizalmas barátai nem voltak, — talán Bercsényi állt szívéhez legközelebb, de a hadvezetés és hadszervezés terén nézeteik sokszor széjjelvéltak, sőt volt idő, amikor Bercsényi — erőszakoskodó egyénisége, betegeskedése, nyűgös természete miatt — a fejedelem terhére volt. Tábournokai és udvarának belső tagjai között sem találunk senkit, akit Rákóczi érdemesnek tartott volna arra, hogy bizalmas, meghitt barátjává válassza. Fejedelmi öntudatával, lelke mélyén gyökerező szuverénitászérzetével olyan falat vont maga körül, amely minden közeledést kizárt, ő maga pedig nem kereste a kedélyes baráti érintkezés szórakozásait. Ha országos és hadvezéri gondjaitól megpihenni akart, akkor — mint hűséges titkára, Beniczky Gáspár napról-napra feljegyezte — visszavonult belső szobájába, privatum archívumának és oeconomájának rendezésével, jó könyvek olvasásával, magános dolgainak intézésével foglalatzkodott, vagy egyedüli szenvedélyének, a vadászat örömeinek hódolt.

Rákóczi egyéniségének legjellemzőbb sajátossága az, hogy az embereket, eseményeket a lelkében erősen kifejlődött magasabb etikai szempontok, szinte azt mondhatnák, különös lovagi morál szerint ítélte meg s minden gondolata, minden cselekedete előtt és felett a legmagasabb fokú felelősségérzet, kötelességtudás és tökéletes hazaszeretet követelménye lebegett.

A Rákóczi-kor történetét kutatónak különös lelki gyönyörűséget okoz a fejedelem leveleinek tartalmába való elmélyedés. Nemcsak rendkívül nagy írói készségét; ötletes, színes, — de mindamelllett logikus és nagy önfegyelemről tanúskodó — írásművészetét élvezheti azokban, de a sorokból és a szavak mögött rejtőző értelemről hű képet alkothat magának Rákóczi lelkiségéről. Levelezésének túlnyomó részét természetesen a politika és hadviselés kérdései foglalják el. Saját személyével a nyilvánosság előtt sohasem szeretett foglalkozni.

De kormányzásának és hadviselésének sok sötét, szomorú órájában szíve néha csordultig megtelt keserűséggel. Ilyenkor kilép zárkózottságából, egy-egy pillanatra félrehúzza a lelkét gondosan eltakaró leplet, s megmutatkozik egyénisége természetes valódiságában. Ezek a levelek azok, amelyekben korholja és rendreutasítja engedetlen, kapzsi, békétlenkedő alvezéreit, vagy méltatlankodik az őt ért gyanúsítások, rágalom, mendemondák miatt. A jószívű fejedelem mindenkinek kész megbocsátani, csak azt nem tudja elszívni, ha valaki önzetlenségében kételkedik és azzal gyanúsítja, hogy fejedelmi pompában él és szórakozik, mialatt rongyos hadinépe éhez, fázik és szenved. Rákóczinak ilyen tárgyú levélrészletei adják kezünkbe a kulcsot személyének igaz megismeréséhez. Két rövid példát mutatok itt be.

A pompakedvelő és a császáriak megszállása alatt lévő uradalmaitól elszakított Esterházy Antal gróf tábornagy 1710 nyarán úgylátszik túlzott követelésekkel lépett fel, talán célzást is tett arra, hogy a fejedelem könnyen él udvarában s nem törődik alvezérei kívánságai-val. A burkolt gyanúsítás annál kevésbé volt időszerű, mert Rákóczi

udvartartását már régen szűkebbre szorította s az 1710 januárjában vezetett romhányi hadműveletek alatt éjjel-nappal katonái között tartózkodva, sokat szenvedett a csikorgó hideg és a rossz ellátás nyomorúságai miatt.

Rákóczi hosszú levélben válaszolt. Erősen felindulva, de mindvégig a nála megszokott előkelő, tapintatos hangon oktatja ki tábornagyját arról, hogy a haza mostani nyomorúságos állapotában hogyan kell a felkelés élén állóknak jó példát mutatni.

A levél egy része így hangzik: „Tudom, hogy nem annyira az maga méltóságára fog reflexiót tenni, hogy tüllem, nagyobb állapotban helyeztetettül, példát ne kívánjon venni, — az ki bizonyára nem azért nyomorgottam egész télen állal az szalmás gtmyhókban, és most is nem azért járkálok két-három szekérkével, hogy az előbbeni statusomhoz illendő jó alkalmatosságot megúntam volna, avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kívánnám: hanem, hogy az hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtül szabotott sanyarúság szenvedésére. Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását, az mely hazánk szolgálatja után jobban kinyilatkozik, mintsem az külső pompa hívságos mutogatásával, ne allegáljam se én érdememet, az ki ezen ügyért sötét tömlöczöt, számkivetést, és életemnek akárkihez is hasonló koczkáztatását szenvedtem, s szenvedek, — s hallgassa más is annak idején-kivül való keresését, mert Szent Pállal reá kell térnünk, hogy haszontalan szolgálak vagyunk: mert mindeneket követve — csak kötelességünket s hivatalunkat követjük.“

A zsidói csatavesztést okozó Károlyi Sándor tábornagnak emelkedett hangon így magyarázza meg 1705 novemberében a hazaszeretet, kötelességtudás és felelősségérzet követelményeit: „Tudom mire vetem személyemet, úgy (az mi nehezebb) hazám dolgait is, de legalább satisfaciálok hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok, — lássa az katona ha ott hágy, régen resolváltam magamat az áldozatra, elkeseredett a szívem megvallom, de bennem az a resolutio, az ki szolgálatára megvetett földnek népi közzé kihozott... Hazám igyéért megyek, az mely szolgálatja, csak látom kinek-kinek particularis contentumából áll. Cselekszik ezt sokan, de még rosszabb, ha ebben mindnyájan megegyezünk... Én indulok, lássa Isten hova teszi és mit csinál hazám dolgaival, ha nincs más, én rajtam ne múljék.“

RÁKÓCZI HÍRNEVÉT nem hadi sikerei, nem diplomáciai vagy belpolitikai eredményei alapozták meg, hanem minden mértéket túlnövő önfeláldozó hazafiassága, lelki szelídsége, egész lényének magas erkölcsi tartalma. De amint életében sem ismerték fel valódi egyéniségét, az utókor kegyelete sem örökítette meg valódi képét helyesen. Azt az egész magyar nemzet kivétel nélkül érezte, hogy Rákóczi nemcsak a XVIII. század legnagyobb magyarja, hanem ezeréves történetünknek talán legtiszteletreméltóbb szabadságharcosa. Ennek megfelelően ünnepelte őt a világháború előtti nemzedék osztatlan, egyértelmű lelkesedéssel. De a lelkesedés lendülete, az ünneplés minden

őszinte megnyilatkozása megelegetett — az akkori egyoldalú politikai történetírás népszerűsítő hatása alatt — Rákóczi egyéniségének felszínes meghatározásával és ezzel kapcsolatban a kuruc világ külsőségeinek glorifikálásával, anélkül hogy a fejedelem megérdemelt nagy dicsőségének alkotóelemeit kellően megvilágította volna. E korszak lelkes Rákóczi-imádói Mányoky Ádám remek portréján a fejedelem képének külsőségeiben gyönyörködtek, gazdagon hímzett zöld bársony dolmányára boruló barna-piros mentébe öltöztetett, fejedelmien pompás, úri megjelenésében. Ekkor keletkeztek azok a —« Rákóczi nagyságának növelésére valóban szükségtelen —» legendák, fellengzős képzetek, amelyek csakis a felszínes lelkesedés fokozására voltak alkalmasak, de amelyeknek fénye mögött háttérbe szorultak, elmosódtak a fejedelem többi, amazokénál jóval értékesebb erényei.

Ez idő óta tartanak hazafias ünnepeket az ország sok „Rákóczi-fája“ alatt, amelyek árnyékában a fejedelem a hagyomány szerint tanácsuléseket tartott, csatát vezetett, vagy amelyhez lovát kötötte s mind olyan helyeken, ahol az újabkori kutatások szerint Rákóczi sohasem járt. (Szemléltető példa erre különösen a Dunántúl sok Rákóczi-fája, — Ménfő, Akarattya stb.) Ekkor keletkeztek legendák kuruc harcokról, amelyekben Rákóczi maroknyi seregei hatalmas labanc seregeket vertek széjjel. Ma már tudjuk azt, hogy a kurucok számereje a felkelés egész ideje alatt majdnem mindig sokszorosan nagyobb volt a császáriakénál (a trencsényi vereségnél a kuruc haderő háromszor, a romhányinál pedig nyolcszor akkora volt, mint ellenfele). Azt is megállapítottuk már, hogy mindössze két huszárezred volt az, amelyre a „labanc“, azaz császári-magyar elnevezés illik, mert a császári sereg ezredei túlnyomó részben németbirodalmi és osztrák tartománybeli eredetűek voltak, nem is szólva a dán vagy lengyel ezredekről, amelyek sok csatában döntő szerepet játszottak.

Mindezekre a jóhiszemű vagy tudatos túlzásokra, tévedésekre, ferdítésekre Rákóczi nagyságának nincs szüksége. Ha belemélyedünk életfolyamának alapos megismerésébe (sokezerre menő levele, emlékiratai, egyéb feljegyzései, levelezőkönyvei erre bőszes alkalmat nyújtanak), akkor egészen más képet nyerünk a fejedelemről és tevékenységéről. Az újabb történetkutatás érdeme az, hogy Rákóczi korának mai történetírói már nem elfogultak a fejedelem mellett és írásaikból mégis nagyot nő képe, jelentősége és tiszteletre igazán méltó egyénisége. Ma már helyes színekben ismerjük Rákóczi hadvezért képét, a szatmári béke körüli szerepét, szomorú bujdosásának minden részletét, a francia és orosz külpolitika útvesztőiben való kálváriajárását s ami egész működését sokban magyarázza, —¹ egész lelkiségét. Megismertük Rákóczit az embert, minden államférfiúi, hadvezéri és emberi erényével és gyarlásával. E részletképek összetevéséből csak azt láthatjuk, hogy Rákóczi puritán önzetlenségével, a hazaszeretetről s felelősségérzetről alkotott emelkedett felfogásával messze kimagaslott az akkori rendi társadalom szertehúzd s privátumaikat sokszor a nemzet érdeke elébe helyező főurak sorából. Ezért szerette és tisztelte Rákóczi személyét a szavára hallgató nemzet összesége,

ezért volt neve varázserejű ige, melynek hallatára hadba szállt főúr, köznemes, városi polgár, jobbágy egyaránt.

Az Andrássy nemzetség krasznahorkai ősi várának egyik Rákóczi-szobájában láttam egy egykorú, szimbolikus képet. Az ország minden társadalmi állású, különféle rangú emberei állnak egy sorban, a sor közepén egy paraszt. Egyik vállára a fejedelem, a másikra egy főpap helyezi oltalmazó kezét. Feje felett az írás: „Viribus Unitis. Conserve Pátriám, Conserve Me Ipsum.“ A kép ismeretlen rajzolója átérezte s megértette a Rákóczi-szabadságharc lényegét. A fejedelem érdeme az, hogy nagyúri sorsát összekötve az agyonsanyargatott föld népének sorsával, a nemzeti mozgalmat s a szabadságeszmét minden rendi korláton felül emelve, országos üggyé tudta tenni.

Ebben az egész nemzetet talpraállító, átfogó és egybefoglaló hatásban kell Rákóczi valódi nagyságát keresni.

Ma halálának 200 éves fordulóján már ismerjük II. Rákóczi Ferencet. Nem a kuruc háború kócsagtollas, párduckacagányos és lelkes frázisokban bővelkedő, de tartalom nélküli romantikájában akarunk gyönyörködni, már nem a kurucvilág tárogatós tábortüzeinek lángjánál szítjuk hazafias lelkesedésünk szalmatüzét, hanem a külsőségek helyett a lényegre keresve, törekszünk Rákóczi lelkének megismerésére. A felületes, nagyhangú Rákóczi-kultusz átalakult a fejedelem valódi szerepének tárgyilagos méltatásává, ami személyének tiszteletét a nemzet kegyelete számára az eddiginél sokkal magasabbra és mindenekfelett szilárdabb alapokra helyezi.

Mányoky Ádám remek portréjának külső pompája mögött a mai nemzedék már fel is fedezte a fejedelem belső lelkialkatát. Nem arannyal dúsan hímzett zöld bársony dolmányát látjuk csupán azon, hanem férfias arcvonásaiból, átható tekintetéből kiáradó lelki nagyságát.

A mai nemzedék Rákóczi Ference már nemcsak pompás, romantikus kép, amely hevít, lelkesít, — hanem húsból, vérből való történelmi alak, intő, buzdító, hibáinkra figyelmeztető tanulságos példa s ezért örök magyar érték.

MARKÓ ÁRPÁD